

OSMANLI TIP METİNLERİNDE GEÇEN CERRAHİ ALET ADLARI ÜZERİNE

On the Names of Surgical Devices in Ottoman Medical Science Text

Mehmet GÜRLEK¹

ÖZET

14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı sahasında Türk dili ile yazılan eserlerin arttığını görmekteyiz. Bu eserler içinde tıp alanında yazılanlar sadece dil çalışmaları için değil botanikten halk hekimliğine, farmakolojiden tıp tarihine kadar bilim tarihimiz için büyük önem arz eder. Bu çalışmada Osmanlı sahasında yazılmış ilk Türkçe cerrahî tıp yazmalarında geçen cerrahî alet adları üzerinde durulacaktır. Çalışmanın veri tabanını 15. Yüzyıl ile 16. yüzyılın başında yazılmış olan *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* (Müellifi Sabuncuoğlu Şerafeddin), *Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb* (Müellifi Cerrah Mesud), *Alaim-i Cerrâhin* (Müellifi İbrahim bin Abdulah) ve *Anonim Cerrah-nâme* isimli eserler oluşturacaktır. Çalışmada bu eserlerin en iyi nüshaları esas alınmış alet adlarının geçtiği varak ve satır numaraları verilmiş ve metinden örnek cümleler çevriyazı ile aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cerrahî alet adları, tıp tarihi, tıp terimleri, Osmanlı tıbbı.

ABSTRACT

From the second half of the 14th century onwards, it has been observed that in the Ottoman period, works written in Ottoman Turkish (otk) have significantly increased in number. Among these works which focus on medical science, some are of great importance, not only in terms of linguistic studies, but also in terms of a number of other disciplines ranging from history of science to botany, public medicine to pharmacology, and to history of medicine. This work demonstrates a concept-based list of names of surgical devices which can be traced back to early works on general surgery written in Ottoman Turkish (otk/ota) during the Ottoman period. Works such as *Cerrâhiyyetü'l-Haniyye* (by Sabuncuoğlu Şerafeddin), *Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb* (by Cerrah Mesud), *Alaim-i Cerrâhin* (by İbrahim bin Abdulah) and *Anonym Cerrah-name*, which were written in the 15th century and the early 16th century, will set up the basis of our data base. This article comprises the best available prints of these works which are selected for examination; page numbers and related lines of surgical devices have been specified and, moreover, exemplary sentences have been obtained from these original texts by transcription, and will be presented in the article.

Key words: Names of surgical devices, history of medicine, medical terms, Ottoman medical science.

GİRİŞ

Anadolu Selçukluları döneminden kalma Mardin Emînüddin Mâristânı (1108-1122 arası), Kayseri Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Mâristânı (1206), Divriği Turan Melek Dârüşşifâsı (1228), Kastamonu Ali bin Süleyman Dârüşşifâsı (1272), Amasya Dârüşşifâsı (1220-1237) gibi tıbbî kurumlar² tıp biliminin Türkler arasında geliştiğinin bir göstergesidir. Ancak bu dönemden kalma Türkçe yazılı metinlerin azlığı sebebiyle bu gelişmenin derecesini tam olarak belirlemek güçtür. Tıbbî kurumlar Osmanlı döneminde çok daha gelişmiştir. Bursa Yıldırım Darüşşifâsı (1400), Fatih Darüşşifâsı (1470), Osmanlı Cüzzamhâneleri ve Üsküdar Miskinler Tekkesi (1514), Haseki Dârüşşifâsı (1550), Süleymaniye Dârüşşifâsı ve Tıp Medresesi (1559), Atik Valide Dârüşşifâsı (1582) ilk akla gelenlerdir.

Osmanlı döneminde yazılan tıp konulu metinler -her ne kadar kronolojik olarak sıralamak güç olsa da- oldukça çoktur. Bu dönemden kalan müellifi bilinen ilk tıp metinleri Geredeli İshak bin Murad'ın yazdığı *Edviye-i Müfred*e (Canpolat, 1973: 21) ile Hekim Bereket'in *Tuhfe-i*

¹ Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, Mail: mehmetgurlek@gmail.com

² Selçuklu ve Osmanlı Döneminden kalma Şifahaneler için Bkz. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler (Haz. Abdullah Kılıç), İstanbul-2012.

Mübârizî'dir (Bayram, 1995: 95-100). Ağırlıklı olarak farmakolojik ve koruyucu hekimlik özellikleri gösteren *Terceme-i Müfredât-ı İbni Baytar, Kâmilü's-Sînâ Tercümesi, Müntahab-ı Şifâ, Teshîlü's-şifâ, Tervîhü'l-ervâh, Tuhfe-i Mübârizî, Yâdigâr, Hazâinü's-saâde, Akkradin Tercümesi* gibi eserlere baktığımızda Selçuklular döneminde ihmal edilen Türkçenin artık bir bilim dili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Cevat İzgi *Osmanlı Medreselerinde İlim* adlı çalışmasında (1997: 42) Osmanlılar döneminde yazılan tıbbî eserlerin yaklaşık yüzde yetmiş ile sekseninin Türkçe olarak yazıldığını ifade etmektedir.

Cerrahî konulardan bahseden kitaplara *Cerrahnâme* adı verilir. Cerrahnâmeler, diğer tıp yazmaları gibi ait oldukları dönemlerin cerrahî uygulamalarını içeren ve bunların günümüze de ulaşmalarını sağlayan önemli belgelerdir (Acıduman vd. 2008:5). Osmanlı sahasında *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye, Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb, Alâim-i Cerrâhin ile Anonim Cerrâh-nâme* ilk cerrahî tıp kitapları arasında yer almaktadır.

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye³: Anadolu sahasında yazılmış en önemli cerrahî tıp kitabıdır. 1465 yılında Fatih Sultan Mehmed'e sunulmuştur. Sabuncuoğlu Şerafeddin tarafından yazılan eser ünlü hekim Ebü'l-Kâsım ez-Zehrâvî'nin *et-Tasrif* adlı eserin çevirisi olmakla birlikte Sabuncuoğlu'nun tecrübelerine de yer verir. Eserin değerini artıran bölümler ise tedaviler ile cerrahî alet çizimlerine yer vermesidir. Eserin metni ve tıpkıbasımı İter Uzel tarafından yayımlanmıştır (Uzel 1992). **Anonim Cerrâh-nâme**⁴: 16. Yüzyılın başında yazılmış bir diğer cerrahî tıp yazması da yazarı bilinmeyen *Cerrah-nâme*'dir. Bu eserdeki cerrahî bölümlerde cerrahî aletler bulunmakla birlikte ne yazık ki minyatür ya da çizim yer almamaktadır. Eser üzerinde Serdar Yavuz çalışma yapmıştır (Yavuz 2013). **Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb**⁵: *Hulâsa* adıyla da bilinir. Cerrah Mesud tarafından yazılmıştır. Otuz bölümden ibarettir. Bu eserde de herhangi bir çizim yoktur. Eser üzerinde İlhan Uçar'ın doktora çalışması bulunmaktadır (Uçar 2009). **Alâim-i Cerrâhin**⁶ 1505 tarihinde yazılmış ilk Türkçe cerrahî yazmalar arasında yer almaktadır. Eserin müellifi İbrahim bin Abdullah olup ateşli silahlarla yaralanmalara ve frengi hastalığına ilk defa yer veren eser olarak bilinmektedir. Eser üzerine tarafımızdan doktora çalışması yapılmıştır (Gürlek 2011).

Cerrahî, diğer tıp konularına nisbetle daha yavaş bir gelişim çizgisi izlemiştir. Her ne kadar cerrahî uygulamaları arasında kabul edilen kırık çıkık tatbikatları ve bazı basit yara tedavilerine çok erken tarihlerden itibaren rastlanmaktaysa da, konuyla ilgili gelişmelerin belli bir düzeyde ele alınması için, hatta bugünkü anlamda cerrahî için, ondokuzuncu yüzyılı beklemek gerekir. Genel olarak tıpta otorite olarak kabul edilen Hippokrates, Galen ve daha sonra İslâm Dünyasında Razî, Ali b. Abbas ve İbn Sînâ gibi hekimler, her ne kadar pek cerrahî ile ilgilenmemişlerse de, zaman zaman cerrahî tedaviye başvurmak zorunda kalmışlardır. Onların cesaretini kıran şüphesiz ki cerrahî tedavinin sonucunun daima başarılı olmaması, hatta ölüm riskinin yüksek olması olmuştur. Ameliyat sırasında temiz aletlerin kullanılması gerektiği, hastanın ameliyat sonrası bakımının çok önemli olduğu ve nasıl muamele edilmesi gerektiği üzerinde önemle durmuşlardır (Kahya 2013).

Prof. Dr. Nil Sarı *TDV İslam Ansiklopedisi* için hazırladığı "Cerrahlık" maddesinde (cilt 7: 423) Osmanlı cerrahlığı ile ilgili şu ifadeleri yer vermiştir: "*Cerrahlık Osmanlılar'da maharet ve tecrübe isteyen bir meslek dalı olarak görülürdü ve cerrah daha çok bir sanat erbabı sayılırdı. Bu sebeple cerrahlık mesleği, ya sarayda ehl-i hiref teşkilâtına bağlı olarak veya usta bir cerrahin yanında yahut babadan oğula geçen bir sanat şeklinde öğrenilirdi. Cerrahlar dârüşşifâlarda, saraylarda, orduda veya "dükkân" denilen muayenehanelerinde çalışırlardı. Yara ve çıban tedavisi,*

³ Nüshaları: Fatih Millet Küt. 79, İstanbul Üniversitesi Tıp Fak. Tıp Tar. Kürsüsü Küt. TY 263; Paris Bibliotheque National Turc 693.

⁴ Nüshaları: İstanbul Arkeoloji Müzesi Küt. 729; Süleymaniye Küt. Yazma Bağışlar 814.

⁵ Süleymaniye Küt. Fatih 3550, Süleymaniye Küt. İsmihan Sultan 332; Bursa Küt. Haraçcıoğlu 1149/1

⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, No. 568; Millet Kütüphanesi, Tıp, No. 205; İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü, Y.125; Wilhelm Pertsch: Die Türkische Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Gotha. Wien 1864, s. 94-95, No.107.; Manisa İl Halk Kütüphanesi, Eski eserler, No. 1844; Manisa İl Halk Kütüphanesi, Eski eserler, No.1851; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 7147

fitik rahatsızlıklarının iyileştirilmesi, diş çekimi, kan alma, sünnet gibi müdahaleler cerrahın meşgul olduğu başlıca işlerdi. Saray cerrahları ayrıca Enderun'a alınacak devşirmelerin ve hadım ağalarının muayenelerini de yaparlardı. Bunların âmirine sercerrâhîn-i hâssa veya cerrahbaşı denirdi. Ordu cerrahlığına saray cerrahlarının en yeteneklisi, dârüşşifâlara ise usta ve tecrübeli cerrahlar tayin edilirdi.”

Eserlerini incelediğimiz cerrahlardan İbrahim bin Abdullah ve Cerrah Mesud eserlerinde büyük hekim Galen'in söylediğini iddia ettikleri şu sözler ilginçtir: “*Her cerrâha vâcib olan oldur ki evvel ‘ilmi dürüst gerekdür, tâ ki ‘ameli râst ola ve ba‘dehü cerrâh olan kimesne şefkatlü ve güler yüzlü gerekdür ve dağı üstâd kavlince yürüye ve kendüyi alçağ duta ve dağı bâkî üstâzları yermeye. Ve dağı Câlinüs buyurur kim: Bu cerrâhlık didükleri nesne münâkkaş evlere beñzer ve bir ma‘nâda deryâ-yı ‘ummândur ucı ve kıyâsı yokdur, zîrâ her kişiyeye gereklüdür. Cerrâh olan kimsenüñ avadanlığı uz ve arı gerekdür, şöyle kim altun yâ gümüş yâhüz kal‘aylı ola kim andan yaraya zarar olmaya. (A.C. 4a-b)”*. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere cerrahlık ilim ile amel edilen bir iştir, her insan için gereklidir ve cerrah olan kişinin kullandığı cerrahî aletler kullanışlı ve temiz olmalı; altın, gümüş veya kalay gibi belirli cevherlerden yapılmalıdır.

İNCELEME

Yukarıda isim ve nüsha bilgilerini verdiğimiz eserlerde geçen cerrahî aletler, dağlama aletleri, delici aletler, kesici aletler ve diğer cerrahî el aletleri olmak üzere dört kavramsal başlıkta verilmiştir. Bu sıralamada aletin geçtiği eserler kısaltılarak varak ve satır numarası ile açıklanmış ve bazı alet adlarında metinden örnekler seçilmiştir.

Dağlama Aletleri:

‘adesî (ara) Bir tür dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Eger zâc-ıla kab munkağı‘ olmazsa dağlayasın, şol dağlağı-y-ıla kim ‘adesî diyü zıkr itmişüz, şüreti budur (C.H. 75b/15).*

dağlağı/ dağlağı Dağlama aleti. Sabuncuoğlu'nun eseri hariç diğer eserlerde belli bir dağlama aletinden söz edilmemektedir. Sabuncuoğlunda ise farklı boyutlarda kullanılan her biri farklı bir şekilde adlandırılmış dağlama aletleri vardır. *Şol hüre kim burunda olsa yâhüz şolıq yerinde olsa dağlağı hâcet olmaz (H.T. 46b/15, 47a/3; C.H. 17b/9; A.C.79a/10, 79a/7, 79b/3).*

dâyire dağlağı Daire şeklinde bir dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Eger görseñ kim böyle olmuşdur, dağlayasın bir dâyire dağlağı-y-ıla kim oñurganuñ dört yanı berâber dağlana (C.H. 43a/2, 47b/4).*

demürçük Küçük demir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla bir dağlama aletidir. Hakkında ayrıntılı bilgi ve çizim yoktur (H.T. 6a/9; A.C. 93a/10).

depesi yaşşı dağlağı Bir tür dağlama aletidir. *Bkz. miqvât-ı mismârî.*

giccük mikvât Bir tür dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Eger ziyâde dâğ itmege muhtâc olursa dâğ idesin, iki gözün kıyruğundan yaña bir giccük mikvât-ıla iki gözünüñ kıyruğında (C.H. 24a/9).*

hilâlî dağlağı Ucu ay şeklinde olan bir dağlama aletidir. Sabuncuoğlu bu cerrahî aletin çizimini de vermiştir: *Eger bu ‘amelde kan boşanursa dâğ idesin hilâlî dağlağı-y-ıla, şüreti budur kim görürsin. Bu dağlağı şol dağlağıdan kim bezler yirinde olan ‘illetlerüñ kim kanı boşansa ya çürük eti olsa isti‘ mâl olunur (C.H. 96a/12).*

miqvât-ı mismârî Bir tür dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Ya‘nî şol depesi yaşşı dağlağı kim depesi miñ depesi gibidür (C.H. 18a/16).*

mikvât-ı ‘adesî Bir tür dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Eger kanı dînmese dâğ urasın, şol dağlağı-y-ıla kim eñbbâ aña mikvât-ı ‘adesi dirler (C.H. 60a/3).*

mismārī tağlağı Çiviye benzeyen bir tür dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. (C.H. 24b/3, 35b/10, 36b/4).

müselles dağlağı Bir tür dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Müteḳaddiminden ba'zılar dimişlerdür kim bir 17müselles dağlağı-y-ıla dağlayasın, şüreti budur* (C.H. 44b/17).

noқта (ara) Bkz. *noқта dağlağı. Şol mikvāt-ıla kim eṭıbbā aña noқта diyü ad virmişlerdür.* (C.H. 30b/1, 31b/15).

noқта dağlağı Bir dağlama aletidir. *Ve eger od-ıla dāğ urmağ dileseñ, uvağ noқта dağlağı-y-ıla çoğ yırde depesine dāğ urasın* (C.H. 23a/14, 42b/7).

tağlağı Dağlama için kullanılan aletlerin genel adı. *Kişi anda ḥāzır ola, oda tağlağı kıya, kelbeten ile ol ocağdağı demür ḥāzır ola* (A.C. 6a/11, 69a/7).

üç budaklı dağlağı Bir dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir (C.H. 30b/3).

zātü's-sikkineyn İki uçlu dağlama aletidir. *Şol mikvāt-ıla ya'nī şol dağlağı-y-ıla kim eṭıbbā ol dağlağıya zātü's-sikkineyn dirler, ağız ikidür ya'nī şol dağlağıyka kim eṭıbbā ol dağlağıya dir, ağız ikidür* (C.H. 19b/8).

zeytūnī (ara) Bir tür dağlama aletidir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Andan soñra başın yülidesin 'alilūñ, bir dāğ urasın başınuñ ortasında, şol dağlağı-y-ıla kim aña zeytūnī dirler* (C.H. 24b/3, 35a/3, 39a/12).

Delici Aletler:

cerrāḥ matḳābı Delici alet, matkap (H.T. 29a/10).

delecek ālet Anonim Cerrahname'de baş yarıklarında kullanılan bir alettir. Alet hakkında detaylı bilgi yoktur, aletin çizimi de bulunmamaktadır. *Eger kemük raḳıḳ olursa keseler ve eger ḡalız olursa kemüḡüñ eṭrāfını deleler, ammā ḥazer ideler ki delecek āleti ḡışāya yetişmeye* (CA. 125a/8).

düdük Kalaydan yapılma ucu huni şeklinde sivri bir alettir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla anüsü kapalı olarak doğan erkek çocuklarının anüsünü delmek için bu alet kullanılmaktadır. Çizimi bulunmamaktadır. *Bir dağı ağızına düdük şoḡalar, şu ağıdalar, ol, şuyı görmeye* (CA. 152a/9).

igne İğne. Genel olarak delici olarak kullanılan bir cerrahî alettir. *yara içine şaḡalar, andan dikeler ol igne-y-ile kim dikeler, ince ola ve uzun ola* (A.C. 7a/6, 13a/10; CA. 85a/7; H.T. 6b/10).

ḳım' (ara) Kalaydan yapılan sivri, delici bir alettir. Sabuncuoğlu yapılışını ve çizimini ayrıntılı olarak göstermiştir. *Nāşürı yaralar, yarduḡları yire bir ucu ince ḳım' şoḡalar. Ve ol yarduḡları yirüñ çevresine ḡamir sıvayalar. Şüret-i ḳım' budur, bu ḳım'a bir dirhem miḡdāri erimiş ḡal'ay ağıdalar ve ḳım'ı berk ṭutalar* (C.H. 27a/6).

masra/ masura (gre) Üzerine iplik, şerit, fitil gibi şeyler sarılan koni yahut silindir şeklindeki parça (A.C. 200a/2, 269a/2).

matḳāb (ara) Tahta ve maden benzeri nesnelere delik açmaya yarayan yay (A.C. 16a/10; H.T. 29a/11).

mişḳab (ara) Delici alet, matkap. Büyük orta ve küçük olmak üzere üç türü bulunan bu kesici aletin çizimlerini Sabuncuoğlu eserinde göstermiştir. *Pes gerekdür kim nāşürüñ etin gideresin devā-yı ḡādd-ile yāḡūd demür-ile, tā kim kemük açıla, andan soñra alasın bir mişḳab kim şüreti budur* (C.H. 174a/3; (C.H. 66a/9).

mıḡḳan (ara) Şırınga. Metinden anlaşıldığı kadarıyla deride oluşan irini temizlemede kullanılan bir alettir. *Eger maḡbānuñ ağızı ṭar olursa kim mıḡḳan lülesi girmese, ālet-ile ḡigdiresin yāḡūd bir fetile düzesin* (C.H. 140b/5, C.H. 99b/14).

mıŝ'at (ara) Toz halindeki ilacı buruna üfürmek için kullanılan cerrahî alettir. Sabuncuoğlu eserinde çizimlerini göstermiştir. *Eger kuruğucı mu'āleceye muhtāc olursa, otları işbu mıŝ'at-ıla buruna üfüresin, şüreti budur ki gördüñ* (C.H. 70b/7).

mīl (ara) İnce uzun metal çubuk (A.C. 28b/2, 37b/3).

ünbūbe (ara) İnce boru. *Andan ŝoñra ünübeyi diŝüñ üzerine koyup ve ol dađlađuyı kızdurup ol ünübenuñ içine ŝođasın* (C.H. 28b/11, 49a/11).

zerrāka (ara) Baş bölgesindeki cerrahî uygulamada kullanılan bir alettir. Sabuncuoğlu yapılışını ve çizimini vermiştir. *İşbu ālet-ile kim idesin kim eđıbbā bu ālete zerrāka dirler, ŝıfātı budur ki görürsin. İcerü giren ucı muŝmet ya'ñi bitevī ola, ammā delügi ola, iki delügi bir yanında ola, bir delügi yanında ola* (C.H. 99a/10).

Kesici aletler:

berīd (fas) Metin içi çeviriden anlaşıldığı kadarıyla kan almada kullanılan bir hacamat aletidir. Sabuncuoğlu bu aletin çizimini vermiştir. *Eger mīl göze āsānlıđ-ıla girmezse gözün katılığı sebebinden, zīrā ki ba'zı kiŝilerün gözi katı olur. Eger göz katı olursa bir mibza' alasın kim aña berīd dirler* (C.H. 69a/2).

bıcağ Bıcağ. Yaygın bir şekilde kullanılan cerrahî alettir. Bütün dönem metinlerinde geçmektedir. *Yerinde sađ kalursa bıcağ ucı-y-ıla çekeler, anuñ gibi kıluñ dibi yoğun olur, kan çığmaz, bir dağı vuralar.* (A.C. 81a/9; CA.148a/8; C.H. 131b/16).

bıçku Diŝli bir kesici alettir. Alet hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla kemik kesmede kullanılan bir alettir. *Ve bir sınıfı ancılayındur kim iki bıçkunuñ diŝleri birbirine gire* (A.C. 126a/10).

demür/ demir Madenden yapılan kesici bir alettir. Neşter olarak adlandırılabilir. *Ķan alsalar büyük ağmayalar ve üzerine mercümek gibi tağ uralar demürle* (CA. 43a/4; H.T. 59a/14).

destere Testere. Kemik kesmekte kullanılan bir alettir. *Ve eger kemük müteekkil olmuŝ olursa etlerin ayıralar dağı destere ile kemügi keseler* (CA. 114b/3; H.T. 6b/4).

diken uçlı neşter Bir tür neşter. *Bkz. mibza'-ı ŝevķi*

dörpi Törpü. Metinde diş ve kemiklerde bu alet kullanılmaktadır: *Diş uzansa ne vech-ile 'ilāc olunur, anı beyān ider. Gerekdür ki keseler yā dörpülyeler* (CA. 38b/10).

fe's (ara) Sözlüklerde "iki yüzlü balta" olarak verilmiştir. Metin içi çeviriden anlaşıldığı kadarıyla balta şeklindeki neşterdir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Anuñ faŝdınuñ keyfiyyet-i 'ameli oldur kim 'alilüñ 'imāme pāresi-y-ile boğuzın boğasın, andan ŝoñra şol āleti alasın ol ālete fe's dirler, şüreti budur* (C.H. 153a/1).

hıcamat āleti Neşter. *Bkz. miŝrat.*

ige Kesici bir alettir. Sabuncuoğlu bu cerrahî aletin çizimini de vermiştir: *Eger ol diŝ bek-ise ve yiri muĥkem-ise iđelemege ĩurıŝ virürse, bir eyü pūlāddan düzülmüŝ ige alasın, ol ige-y-ile kesesin, igenün ŝüreti budur kim görürsin* (C.H. 74b/8).

ince ağızlu mıkta' Kemiđi kesmek için kullanılan bir alettir. Sabuncuoğlu bu cerrahî aletin çizimini de vermiştir: *Ammā kemüğüñ kesip çıđarmađuñ iki vech üzerinedür: Birisi oldur kim kemügi bir lağif ince ağızlu mıkta'-ıla kesesin kim şüreti budur göresin* (C.H. 173b/5).

irende Rende. *Ayırtlanmamıŝ ola, aña matķāb gerekdür ve kimisine ođ irendesi gerekdür* (A.C. 23a/2).

kaŝātir (ara) Hastanın anüs bölgesi için hazırlanan nasıl yapıldığının ayrıntılı anlatıldığı ve çiziminin de gösterildiği bir alettir. *Ķavuķuñ içine vara, 'alil derĥāl işeye. Eger bu didüğüümüz*

‘amel-ile ḥalāṣ bulmasa ‘alīlūn zaḥmeti artsa, alasin ṣol āleti kim aña eṭṭbbā qaṣātīr dirler, şūreti budur kim görürsin (C.H. 98b/3).

kaşağı Kazımakta veya temizlemekte kullanılan alet olmakla beraber alet hakkında ayrıntılı bir bilgi yoktur. Dönem metinlerinden sadece *Alāim-i Cerrāḥīn*’de geçmektedir. *Eger kemükde çürük et yā iriñ ḥaṭā itmedi-y-ise kaşağıyla arıdalar* (A.C. 105a/10).

kaşıyacak alet Kazıma ve temizlemede kullanılan bir alettir. Sabuncuoğlu ayrıntılı bilgi vermiş ve çizimini de göstermiştir. *Bkz. micred. Ya‘nī kaşıyacak alet bu micredūñ başı miḥ başı gibi ola degir naqşı ige naqşı gibi ola, maṣıllar başı ya büyük kemüklerde ya yaşşı kemüklerde fesād olsa ‘ilāc idesin* (C.H. 138a/3).

kemük kesecek alet Kemik kesmede kullanılan bir alettir. Sabuncuoğlu alet hakkında ayrıntılı bilgi vermiş ve çizimini göstermiştir. *Bak. miḳāṭ Ve eger ol ufaḳ kemük yirinden ayrılmış ve tamām ḳopmamış olursa anı ḥīle-y-ile kesmek ardınca olasin, yukaruda beyān idüp gösterdügümüz miḳāṭ dan ya‘nī kemük kesecek aletlerūñ biri-y-ile* (C.H. 178a/14).

levleb (?) Kadın genital hastalıklarında uygulanacak cerrahî operasyonda kullanılan bir alettir. Sabuncuoğlu aletin çizimini de vermiştir: *Bu ālete eṭṭbbā levleb dirler, miftāḥu’l-ferc daḥı dirler* (C.H. 113a/8).

maḳādiḥ (ara.) Göz bölgesine uygulanan cerrahî operasyonlarda kullanılan bir alettir. Sabuncuoğlu aletin çizimlerini göstermiştir. *Şūret-i maḳādiḥ bunlardır: Bu miḳdaḥları nuḥāsdan düzesin, ucu daḥı ve sıvriligi daḥı böyle gerekdür kim göresin* (C.H. 69b/8).

mesābir (ara) Sözlüklerde yara sarmada kullanılan fitil olarak tarif edilmiştir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla büyük, orta ve küçük olmak üzere üç türü bulunan, kesme ve yarmada kullanılan bir cerrahî alettir. Sabuncuoğlu çizimlerini vermiştir. *Bir dürlü ālet daḥı kim aña mesābir dirler, berīd daḥı dirler, bu daḥı üç nev‘dür* (C.H. 87a/9).

miḳāṭ (ara) Kemik kesmede kullanılan bir alettir. Metin içi çeviriden kemik kesme aleti olduğu anlaşılmaktadır. Sabuncuoğlu aletin çizimlerini de göstermiştir. *Ve eger ol ufaḳ kemük yirinden ayrılmış ve tamām ḳopmamış olursa anı ḥīle-y-ile kesmek ardınca olasin, yukaruda beyān idüp gösterdügümüz miḳāṭdan ya‘nī kemük kesecek aletlerūñ biri-y-ile.* (C.H. 178a/13).

mibza‘ (ara) Sözlüklerde kan alma aleti olarak tarif edilmiştir. Metin içi çeviriden anlaşıldığı kadarıyla, iki tarafı da keskin neşterdir. Sabuncuoğlu aletin çizimini göstermiştir. *Andan soñra bir mibza‘ ya‘nī nişter alasin kim iki ṭarafı bile tiz ola, şūreti budur ki göresin* (C.H. 55b/6; 58a/2, 73b/1).

mibza‘-1 neşli Bir neşter türü. Sabuncuoğlu çizimini göstermiştir. *kim ol mibza‘a eṭṭbbā mibza‘-1 neşli dirler, şūreti budur kim görürsin* (C.H. 101a/4).

mibza‘-1 sikkīnī Bir tarafı keskin ve bir tarafı keskin olmayan neşterdir. Sabuncuoğlu çizimini göstermiştir *ṣol āleti alasin kim aña mibza‘-1 sikkīnī dirler, bir ṭarafı keser ve bir ṭarafı tiz degüldür* (C.H. 55b/11; 152a/17).

mibza‘-1 şevḳī Ucu sivri olan bir neşter. Sabuncuoğlu çizimini göstermiştir. *İki barmağınūñ arasına bir mibza‘-1 şevḳī ya‘nī bir diken uçlu nişter ala, oğlanūñ başını yara,* (C.H. 117a/15).

micred (ara) Sözlüklerde diş temizlemede kullanılan dişçi aleti olarak tarif edilmiştir. Metin içi çeviriden anlaşıldığı kadarıyla bir tarafı keskin kazıma aletidir. *bir ince laṭif ālet-ile kim be-ğāyet yiti ola, ol ālete eṭṭbbā micred dirler, arḳunlīg-ıla kaşıyasın* (C.H. 70a/4,73a/1).

micred-i mu‘aḳḳaf Bir tür kazıma aletidir. Sabuncuoğlu bu aletin çizimlerini vermiştir (C.H. 138a).

micred-i mücevvef Bir tür kazıma aletidir. Sabuncuoğlu bu aletin çizimlerini vermiştir (C.H. 138a).

micred-i mücevvef-i laṭif Bir tür kazıma aletidir. Sabuncuoğlu bu aletin çizimlerini vermiştir (C.H. 138a).

mides (?) Baş bölgesindeki şişleri yarmada kullanılan bir kesici alettir. Sabuncuoğlu bu aletin çizimini vermiştir. *Bu işde tarīḳ-i ‘amel oldur kim şaḳ idesin anı, şol ālet-ile kim aña eṭıbbā mides dirler* (C.H. 82a/14 aletin çizimi 87/a).

midfa’ (ara) Kürtajda kullanılan bir alettir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Ammā iş vaḳtında ‘alīle bir çatal kürsī üzerine otura, şöyleki yitmiş dördünci faşıl-da gösterdük, şöyle ki gördüñ, fe’them. şüret-i midfa’ ya’nī oḡlani içerü yitecek ālet budur* (C.H. 119a/6).

midfa’-ı muşammat Kürtajda kullanılan kesici bir alettir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Aña şol āleti şoḳasın kim aña midfa’-ı muşammat dirler ya’nī mücevvef degül bitevī dimekdür* (C.H. 151a/1).

midfa’-ı mücevvef Kürtajda kullanılan bir alettir. *Ve eger ağacı yoḡ-ısa demren burulu-y-ısa aña bir ālet şoḳasın, tā kim ol ālete eṭıbbā midfa’-ı mücevvef dirler. Bu āletüñ içi mücevvedür, oḳuñ borusını ol āletüñ mücevvef yirine şoḳasın, demreni ilerü yitesin* (C.H. 150b/15).

miftāhü’l-ferc (ara) Kürtajda kullanılan bir alettir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Bkz. levleb*

miḥceme (ara) Sözlüklerde kan almaya yarayan hacamat şişesi olarak tarif edilmiştir. *Şoñra bir berk biz-ile muḥkem bağlayasın ve andan şoñra yine ol zıkr itdüğümüz yirden miḥceme urup şorasın* (C.H. 67a/2).

mikaş (ara) Makas. Genel bir alet adıdır. Sabuncuoğlu farklı vakalar için farklı makas çeşitleri belirtmiş ve çizimlerini göstermiştir. *Sigili mibza’-ıla ya mikaş-ıla dibinden kesesin, andan şoñra saḫḳ olmış zācı koyasın* (C.H. 58a/13).

mikṭa’ (ara) Bir tür kesici alettir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir (C.H. 138a).

mişdāḥ (ara) Bir tür kesici alettir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Ve eger oḡlanuñ başı büyüklüğü sebebinden olursa oḡlanuñ başını toḡrayalar, şol ālet-ile kim eṭıbbā ol ālete mişdāḥ dirler* (C.H. 117a/17).

mişraṭ (ara) Neşter. *Hıcāmatı gevde tamarından kan almaḳ gibidür ve ammā mişraṭ ya’nī hıcāmat āletini deriñ şancmayasın* (C.H. 161b/16; 162a/9; 87b/4).

neşli (ara) Bir tür neşter (C.H. 54a/12; 53b/7).

neşter (fas) Cerrahların kesmek ve yarmak için kullandıkları ufak bıçak. *Eger açılmazsa neşter-ile azacuḳ deleler ve çoḳ aḳıtmayalar* (A.C. 83b/7; H.T. 7b/3; H.T. 50b/3).

nışter (ara) Neşter. *Eger yumşamış ve yuḑkalmış olursa raḫmüñ başı katından bir inlü nışter-ile dele, tā kim iriñi tamām çıḳa* (C.H. 113b/5; C.H. 59a/14).

nışter-i reyḫānī Ana damarlar üzerinde kullanılan bir neşterdir. Sabuncuoğlu bu neşterin çizimini vermiştir. *Bu nışter-i reyḫānī inlürek gerek şöyleki göresin, bu nışter şol tamarlara muvāfiḳdur kim ol tamar yoḡun ve āşkārā ola ve tolu ve mücevvef ola* (C.H. 154b/1).

oḡlani içerü yitecek ālet Kürtajda kullanılan bir alettir. *Bkz. midfa’*

şanānir-i ‘umyān Uçları çok keskin olmayan bir kesici alettir. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Ve ba’zısına şanānir-i ‘umyān dirler ya’nī uçları tiz degüldür, bu daḫı üç nev’dür* (C.H. 87b/8).

şanāriri’l-müzevvece Uçları çengelli olan bir kesici alettir. Küçük, orta ve büyük olmak üzere üç türü bulunur. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir. *Ve ba’zısına şanāriri’l-müzevvece dirler, ol daḫı üç nev’dür: Uludur, ortadur, gicidür. Bu şanāriri’l-müzevvece çengelleri ikişerdür, şüretleri bunlardur* (C.H. 87b/2).

sındu Makas. *Bkz. miķaş* (A.C. 85b/11).

sikkīnī Bir tür neşter (C.H. 20b/15, 24a/7, 27b/5).

sikkīnī nişteri Bir tür neşter. Sabuncuoğlu aletin çizimini vermiştir (C.H. 154a/17).

sünnet kılıcı Sünnette kullanılan bir kesici alet (H.T. 5b/7).

ustura Ustura. *Ve ba'zılar dimişler ki mevzi'ı ustura ile yaralar, çıkaracağıın çıkaralar yine münāsib 'ilāc ideler* (CA. 122b/11).

Diğer Cerrahī El Aletleri:

başı mücevvef ālet Alet tanımlanmamış, hakkında bilgi verilmemiştir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla vücuda saplanan okları çıkarmakta kullanılmaktadır. Çizimi de eserlerde yer almamaktadır. *Başı mücevvef ālet-ile eger okun eṭrāfinda zā'idleri olsa eger mümkün olursa kelbeteynile dört yanından eti bile dutalar ki āsānlıg-ıla çıķa* (CA. 101b/9).

bavāsīr dutacak ālet Alet tanımlanmamış, hakkında bilgi verilmemiştir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla boğaza giren sülüğü çıkartmak için kullanılan alettir. Çizimi de eserlerde yer almamaktadır. *Eger yakın olursa güneşe karşı oturalar, dilini mīl-ile başalar, bu bavāsīr dutacak ālet ile ağızına yakın çekeler* (CA.41b/6).

bayram Bu cerrahī aletin çizimini Sabuncuođlu eserinde vermiştir. Metinde irinli kırıklarda bu aletin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Sabuncuođlu "bayram" kelimesinin Yunanca olduğunu belirtmektedir. Bugün Türkçede kullandığımız bayram Farsça *bezm+ram* şeklinden gelmektedir. Bu kelimenin Yunanca bir tıp aleti olduğu Yunanca bir kaynaktan teyit edilememiştir. *Bu ālete Yunan luğatında bayram dīrler, bu āletūñ ucını kemüğe direyüp kemügi yitesin, tā kim kemük içerü gide* (C.H. m180/a 10).

berdī (per) Osmanlıca sözlüklerde berdī kelimesi Farsça bir bitki adı olarak geçmektedir. Kulağa giren nesnelere çıkarmak için kullanılan bir alettir. Metinden anlaşıldığına göre kamıştan yapılmaktadır: *Ve bir dürlü 'amel dağı budur kim berdī alasın, berdī bir kamışdur kim Mıdır'da, andan kāğıd düzerler, palāndüz kamışı aña bedeldür. Ol kamışuñ bir ucını 'alīlūñ kulağına şoķasın* (C.H. 58a/12).

bir delüklü kırsac/ bir delüklü kırsac Bir deliği olan kerpeten (H.T. 8b/15; A.C. 69b/1).

çengāl (fas) Çengel. *Şeftālū yaprağın dōgeler, şuyın alalar, ŧamzuralar, öldüre, gidere, çifte-yile yā çengāl-ile çekeler* (A.C. 85a/7; C.H. 54a/13).

çift (fas) Küçük maşa veya cımbız. Kulağa giren nesnelere parçalanmış kemiklere kadar geniş bir alanda bu alet kullanılmaktadır. *Ķopmıř kemīgi var-ısa çıkarasın uzluğ-ıla ve çift-ile anuñ çiftesi sivri gerekmez* (A.C. 23b/10; C.H. 57a/12).

demür çengel Eğri ve ucu sivri demir (H.T. 75a/10).

demür ħalaķa Demir halka. Metinden anlaşıldığı kadarıyla siyatik hastalığı için hazırlanan bir alettir. *Ammā şol dāğ kim devā-yı muħriķ-iledür, anuñ ŧariķ-i 'ameli oldur kim bir demür ħalaķa düzesin, ħapu öķçesine geçen ħalaķa gibi, baķırdan yāħūd demürden* (C.H. 39a/10).

iki delüklü kırsac/ iki delüklü kırsac İki tarafı delikli kerpetendir. Aletin çizimi verilmemiştir (H.T. 8b/15; A.C. 69b/1).

kelbetān/ kelbeten/ kelbeteyn/ kelbetün (ara *kelbetān*) Kerpeten. Dönem metinlerinde en çok geçen aletlerden biridir (C.H. 73b/2; CA. 101b/6; H.T. 6b/4, 50a/11; A.C. 69a/7, 93a/10).

kırsac Kırsac, kerpeten. *Ol demür-ile delesin, ipliği geçüresin, andan kırsacı gideresin andan igneyi girü ol delükden dönderesin.* (A.C. 69a/9, 69b/1).

kökenli sözcüklerin çokluğu eserin tıp metni olması sebebiyle o dönemde tıp literatüründe Arapça, Farsça ve Yunancanın etkili olmasına bağlanabilir. Tek sözcükten ibaret Türkçe cerrahî alet adlarının sayısı yirmi bir iken bir sözcük grubu olarak karşımıza çıkan alet adları ise yirmi dördtür. Sözcük grubu şeklinde olan aletlerde ise genellikle alet işlevi adlandırmaya temel oluşturmaktadır: *Bavâsir dutacaķ âlet,delecek alet, kemük delecek âlet, kazıyacaķ âlet, kulaķ arıdacaķ âlet , oğları içerü yitecek âlet* gibi. Ayrıca Farsça usulle yapılan sözcük gruplarının Arapça usulle yapılanlardan daha fazla olduğunu görülmektedir.

Kısaltmalar

ara Arapça

fas Farsça

gre Yunanca

otk Türkçe (1500'e kadar)

ota Türkçe (1500-1928)

C.H. Cerrahiyetü'l-Hâniye (Paris Bibliothque National Turc 693)

C.H. m. Cerrahiyetü'l-Hâniye (Fatih Millet Kütüphanesi 79)

A.C. Alâim-i Cerrâhin (Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa 568)

H.T. Hülâsa-i Tıb (Süleymaniye Kütüphanesi 3550)

CA. Anonim Cerrahnâme (İstanbul Arkeoloji Müzesi Küt. 729.)

KAYNAKÇA

ACIDUMAN, Ahmet- Uygur Er- Deniz Belen (2008), Geç Osmanlı Dönem Eserlerinden Bursalı Ali Münşi'nin Cerrahnamesinde Nöroşirürji, *Türk Nöroşirürji Dergisi*, cilt 18, sayı 1, s.5-15.

Alâim-i Cerrâhîn, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa 568.

Anonim Cerrahname, İstanbul Arkeoloji Müzesi Küt. 729.

AYVERDİ, İlhan (2005), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, c. 3, İstanbul.

BAYRAM, Mikail (1995), Anadolu'da Telif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi, *V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyet Semineri Bildirileri (25 -26 Nisan 1995)*, Konya, s.95-100.

Burhân-ı Katı (2006), (Haz. M. Öztürk, D. Örs), TDK Yayınları, Ankara.

CANPOLAT, Mustafa (1973), XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri, *Türkoloji Dergisi*, sayı 19, s. 21-32. 19

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye, Paris Bibliothque National Turc 693.

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye, Fatih Millet Küt. 79

DEVELLİOğLU, Ferit (2005), *Osmanlıca- Türkçe Lûgat*, Aydın Yayınları, Ankara.

DİLÇİN, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

GÜRLEK, Mehmet (2011), *İbrahim bin Abdullah'ın Alâim-i Cerrâhîn Adlı Eseri (Giriş-Metin-Sözlük)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Hâzâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, No. 3550.

İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, 7. cilt, s. 423-425. İstanbul.

İZGİ, Cevat (1997), *Osmanlı Medreselerinde İlim*, 2 cilt, İstanbul İz Yayıncılık.

KAHYA, Esin (2013), Osmanlı İmparatorluğundaki Cerrahi Çalışmalarından Bazı Örnekler , <http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/26.php> (23.02.2014 tarihinde ulaşıldı).

Osmanlı Tıp Metinlerinde Geçen Cerrahi Alet Adları Üzerine.

KILIÇ, Abdullah (2012), *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler*, İstanbul.

MUALLİM, Naci (2000), *Lugat-i Naci*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

SAMİ, Şemseddin (2005), *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

UÇAR, İlhan (2009), *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb Cerrâh Mes'ûd (Giriş-İnceleme- Metin-Dizinler*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.

UZEL, İlter (1992), *Sabuncuoğlu Serefeddin, Cerrahiyyetü'l-Haniye I-II*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.

YAVUZ, Serdar (2013), *Cerrah-name*, Kesit Yayınları, İstanbul.

